JADIDLAR PEDAGOGIK MEROSIDA AYOL KAMOLOTI VA IJTIMOIY TARAQQIYOT MASALALARI

Yakubova Şaxnoza Erkinbayevna
Urganç davlat pedagogika instituti
“Pedagogika va psixologiya” kafedrasi
p.f.f.d. (PhD), dotsenti
E-mail:shaxnozaerkinbayevna1991@gmail.com
ORCID:https://orcid.org/0009-0007-7400-7773

Annotatsiya. *Maqolada jadidlar pedagogik merosida ayol kamoloti, xotin-qizlar ta’limi, oilaviy tarbiya va ijtimoiy taraqqiyot masalalari tahlil qilingan. Mahmudxöja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy va Munavvarqori Abduraşidxonovning ma’rifiy qaraşlari asosida ayolning intellektual va ma’naviy kamoloti, oilaviy tarbiya hamda jamiyat rivoji örtasidagi boğliqlik oçib berilgan. Jadidlar merosining zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati asoslangan.*

Kalit sözlari: *jadidçilik, ayol kamoloti, xotin-qizlar ta’limi, oilaviy tarbiya, ma’rifatparvarlik, ijtimoiy taraqqiyot.*

Аннотация. *В статье анализируются вопросы развития личности женщины, образования девушек, семейного воспитания и общественного прогресса в педагогическом наследии джадидов. На основе взглядов Махмудходжи Бехбуди, Абдурауфа Фитрата, Абдуллы Авлони и Мунавваркори Абдурашидханова раскрывается взаимосвязь женского образования, семейного воспитания и развития общества. Обосновывается значение наследия джадидов для современного образования.*

Ключевые слова: *джадидизм, развитие личности женщины, образование женщин, семейное воспитание, просветительство, общественный прогресс.*

Abstract. *This article examines women’s development, girls’ education, family upbringing, and social progress in the pedagogical heritage of the Jadids.*

The views of Mahmudhoja Behbudi, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloni, and Munavvarqori Abduraşidxonov are analyzed to reveal the relationşip between women’s education, family upbringing, and social development. The relevance of the Jadid pedagogical heritage to contemporary education is highlighted.

Keywords: *Jadidism, women’s development, girls’ education, family upbringing, enlightenment, social progress.*

KIRIŞ. XIX asr oxiri va XX asr boşlarida Turkiston ijtimoiy hayotida yuz bergan siyosiy, iqtisodiy va madaniy özgarişlar milliy tafakkur rivojlanişining yangi bosqiçini yuzaga keltirdi. Mustamlakaçilik şaroitida jamiyatning mavjud ijtimoiy muammolarini anglaş, ta’lim tizimini yangilaş, xalqning savodxonligini oşiriş va milliy taraqqiyot yöllarini izlaş ma’rifatparvar ziyolilar faoliyatining asosiy yönalişlariga aylandi. Ana şu tarixiy şaroitda vujudga kelgan jadidçilik harakati Turkiston xalqlarining ma’naviy uyğonişi, ta’lim va tarbiya tizimini isloh qiliş hamda jamiyatni zamonaviylaştirişga intilgan muhim intellektual harakat sifatida namoyon böldi.

Jadidçilikning mohiyati faqat yangi usuldagi maktablarni taşkil etiş yoki öquv jarayoniga zamonaviy fanlarni kiritiş bilan çeklanmagan. Uşbu harakat namoyandalari jamiyat taraqqiyotini insonning bilim darajasi, axloqiy qiyofasi, dunyoqaraşi va ijtimoiy mas’uliyati bilan boğliq holda talqin etganlar. Ular nazarida ma’rifat jamiyatni yangilaşning asosiy vositasi, ta’lim esa şaxs va millat kelajagini belgilovçi muhim omil edi. Şu nuqtayi nazardan, ayollar ta’limi va oilaviy tarbiya masalalari ham jadidlarning ijtimoiy-pedagogik qaraşlarida alohida örin egalladi.

Ayol kamoloti masalasi jamiyatning demografik, ma’naviy va madaniy rivojlanişi bilan çambarças boğliqdir. Ayolning bilim olişi, mustaqil fikrlaşi, farzand tarbiyasida ongli iştirok etişi va ijtimoiy hayotda faol bölişi oilaning içki munosabatlarigagina emas, balki jamiyatning umumiy taraqqiyotiga ham ta’sir körsatadi. Jadid ma’rifatparvarlari aynan şu jihatlarni turli şakllarda yoritib, xotin-qizlar savodxonligi va tarbiyasini millat istiqboli bilan boğliq masala sifatida kötardilar.

Biroq jadidlarning ayol haqidagi qaraşlarini zamonaviy gender tengligi tuşunçalari bilan töliq aynanlaştiriş töğri emas. Ularning ayrim fikrlarida an’anaviy oilaviy rollar va onalik mas’uliyatiga katta ahamiyat berilgan bölsa, boşqa jihatlarida ayollarning bilim oliş imkoniyatlarini kengaytiriş, ularning ma’naviy dunyosini boyitiş va jamiyatning madaniy hayotidagi iştirokini kuçaytiriş ğoyalari ilgari surilgan. Şu sababli jadidlar merosini tarixiy şaroit, ijtimoiy munosabatlar va pedagogik maqsadlar birligi asosida tahlil etiş zarur.

Mavzuning dolzarbligi şundaki, bugungi kunda xotin-qizlarning ta’lim olişi, kasbiy salohiyatini rivojlantirişi, ijtimoiy faolligini oşirişi va oilaviy tarbiya sifatini takomillaştirişi jamiyat taraqqiyotining muhim yönalişlari hisoblanadi. Jadidlar merosini örganiş uşbu masalalarning tarixiy ildizlarini aniqlaş, milliy pedagogik tafakkur taraqqiyotini tuşuniş va zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayoni uçun metodologik xulosalar çiqariş imkonini beradi.

ADABIYOTLAR ŞARHI. Jadidlar pedagogik merosida ayol kamoloti va ijtimoiy taraqqiyot masalalarini örganişda tarixiy-pedagogik, ijtimoiy-madaniy va gender yondaşuvlari muhim ahamiyatga ega. Mazkur yönalişda jadidçilik tarixi, ma’rifatparvarlarning pedagogik qaraşlari, oilaviy tarbiya hamda xotin-qizlar ta’limiga oid ilmiy tadqiqotlar nazariy asos bölib xizmat qiladi.

E.Allvortning The Preoccupations of Abdalrauf Fitrat, Bukharan Nonconformist asarida Abdurauf Fitratning hayoti va intellektual merosi tahlil qilingan [1]. Uşbu tadqiqot Buxoro jadidçiligining ma’rifiy qaraşlari va ijtimoiy yangilaniş ğoyalarini anglaşga yordam beradi.

A.Fitratning Oila yoki oila boşqariş tartiblari asarida oilaviy munosabatlar, ota-onalik mas’uliyati va farzand tarbiyasi masalalari yoritilgan [2]. Muallif qaraşlari ayolning ma’rifiy kamoloti, oiladagi tarbiya muhiti va jamiyat kelajagi örtasidagi boğliqlikni örganişda muhimdir. K.Hitçinsning “Jadidism” maqolasida esa jadidçilik harakatining şakllanişi, yangi usuldagi maktablar va ma’rifiy islohotlar yoritilgan [3].

M.Kampning The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism monografiyasida ayolning ijtimoiy mavqeyi va gender munosabatlari tarixiy kontekstda tahlil etilgan [4]. A.Kuzhabekova, N.Durrani va Z.Kataeva muharrirligidagi Gender and Education in Central Asia töplami Markaziy Osiyoda gender va ta’lim masalalarini zamonaviy nuqtayi nazardan örganişga imkon beradi [5]. Uşbu tadqiqotlar ayollar ta’limi va ijtimoiy faolligini kengroq ijtimoiy-madaniy jarayonlar bilan boğlaşga xizmat qiladi.

S.A. Kurbanovaning “The Influence of Jadids to the Issues Related to Family” maqolasida jadidlar qaraşlari va oilaviy tarbiya masalalari örtasidagi aloqadorlik körib çiqilgan [6]. Munavvarqori Abduraşidxonovning Xotiralarimdan (Jadidçilik tarixidan lavhalar) asari esa jadidçilikning tarixiy muhiti, ma’rifatparvarlik faoliyati va ta’limni yangilaşga qaratilgan intilişlarni örganişda muhim manbadir [7].

G.Norimonova va Ö.Muxtorovning tadqiqotida Şarq ma’rifatparvarlarining gender tengligi va ayollar ta’limiga doir qaraşlari yoritilgan [8]. R.Şaripovning Turkiston jadidçilik harakati tarixidan asari jadidlarning milliy uyğoniş va ta’lim islohoti yölidagi faoliyatini tarixiy jihatdan anglaşga yordam beradi [9]. D.Teşabayevaning “Jadid Press and the Making of the ‘New Woman’” maqolasida jadid matbuotida ayol obrazi va “yangi ayol” tuşunçasining şakllanişi masalalariga e’tibor qaratilgan [10].

Adabiyotlar tahlili jadidlar merosida ma’rifat, ayollar ta’limi, oilaviy tarbiya va ijtimoiy yangilaniş masalalari özaro boğliq ekanini körsatadi. Biroq uşbu aloqadorlikni ayol kamoloti - oilaviy tarbiya - ijtimoiy taraqqiyot yaxlitligi asosida pedagogik nuqtayi nazardan umumlaştiriş alohida tahlilni talab etadi. Mazkur maqola ana şu boğliqlikni oçib beriş va jadidlarning pedagogik ğoyalari zamonaviy ta’lim-tarbiya uçun qanday ahamiyatga ega ekanini aniqlaşga yönaltirilgan.

METODLAR. Tadqiqotda jadidlar pedagogik merosida ayol kamoloti va ijtimoiy taraqqiyot masalalarini örganiş uçun tarixiy-pedagogik, qiyosiy-tahliliy, kontent-tahlil, tizimli yondaşuv va umumlaştiriş metodlaridan foydalanildi.

Tarixiy-pedagogik metod orqali XIX asr oxiri va XX asr boşlaridagi Turkistonning ijtimoiy-madaniy muhiti hamda jadidlarning xotin-qizlar ta’limiga oid qaraşlari örganildi. Qiyosiy-tahliliy metod yordamida Mahmudxöja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy va Munavvarqori Abduraşidxonovning ma’rifat, oila, tarbiya va jamiyat taraqqiyotiga doir fikrlari taqqoslandi.

Kontent-tahlil asosida manbalardagi ayol kamoloti, qizlar ta’limi, oilaviy tarbiya, axloq va ijtimoiy mas’uliyatga oid ğoyalar mazmunan tahlil qilindi. Tizimli yondaşuv esa ayolning ma’rifiy rivojlanişi, oiladagi tarbiya muhiti va jamiyat taraqqiyoti örtasidagi özaro boğliqlikni yaxlit holda örganişga xizmat qildi.

Tadqiqotning metodologik asosini tarixiylik, xolislik, izçillik va manbalarni tanqidiy tahlil qiliş tamoyillari taşkil etdi. Birlamçi manbalar sifatida jadid ma’rifatparvarlarining asarlari, ikkilamçi manbalar sifatida esa jadidçilik tarixi, gender va ta’lim masalalariga oid ilmiy tadqiqotlardan foydalanildi.

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bölib, empirik sörovnoma yoki eksperiment ötkazilmadi. Şu sababli xulosalar tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar tahliliga asoslangan nazariy umumlaşmalar sifatida şakllantirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR. Jadidlar pedagogik merosi tahlili ayol kamoloti ma’rifat, axloq, oilaviy tarbiya va jamiyatni yangilaş ğoyalari bilan uzviy boğliq bölganini körsatadi. Jadidlar uçun xotin-qizlar ta’limi jamiyatning umumiy ma’rifiy taraqqiyoti bilan boğliq muhim masalalardan biri edi.

Ayol kamolotini törtta özaro boğliq yönalişda körib çiqiş mumkin: **intellektual rivojlaniş** - bilim oliş va mustaqil fikrlaş; **axloqiy-ma’naviy kamolot** - mas’uliyat, halollik va insonparvarlikni rivojlantiriş; **oilaviy tarbiya** - farzandlarning aqliy va axloqiy kamolotiga hissa qöşiş; **ijtimoiy faollik** - ta’lim, kasb, madaniyat va jamoat hayotida iştirok etiş. Uşbu yönalişlar özaro ta’sirda rivojlanadi, biroq ularning samarasi ta’lim imkoniyatlari va ijtimoiy şaroitlarga ham boğliq.

Jadid ma’rifatparvarlarining qaraşlari.

Mahmudxöja Behbudiy faoliyatida ta’limni rivojlantiriş, zamonaviy bilimlarni egallaş va xalq savodxonligini oşiriş ğoyalari muhim örin tutgan. Uning ma’rifatparvarlik faoliyatidan kelib çiqib, qizlarning bilim olişini jamiyat taraqqiyotining umumiy vazifalari bilan boğliq holda talqin qiliş mumkin. Bunda Behbudiy qaraşlarini zamonaviy ayollar huquqlari konsepsiyasi bilan aynanlaştirmasdan, öz davrining tarixiy şaroitida baholaş lozim.

Abdurauf Fitratning *“Oila yoki oila boşqariş tartiblari”* asarida oilaviy munosabatlar, ota-onalik mas’uliyati, farzand tarbiyasi va qizlarning ta’lim olişi masalalari yoritilgan. Fitrat qaraşlarida oilaning ma’naviy muhiti va tarbiya madaniyati avlod kamoloti bilan boğliq. Şu bilan birga, ayolning rivojlanişini faqat onalik vazifasi bilan çeklamasdan, uning şaxsiy salohiyati, mustaqil fikrlaşi va ijtimoiy iştirokini ham hisobga oliş zarur.

Abdulla Avloniy pedagogik merosida ta’lim va tarbiya birligi, axloqiy fazilatlar hamda inson kamoloti masalalari muhim ahamiyat kasb etadi. Uning qaraşlari ta’limni faqat bilim beriş emas, balki şaxsning ma’naviy dunyosi va ijtimoiy mas’uliyatini şakllantiriş jarayoni sifatida tuşunişga asos böladi. Bu tamoyil xotin-qizlarning ham intellektual, axloqiy va kasbiy rivojlanişi uçun ahamiyatlidir.

Munavvarqori Abduraşidxonov faoliyati yangi usuldagi maktablarni rivojlantiriş va milliy ma’rifatni kengaytiriş bilan boğliq. Uning ta’limni yangilaşga qaratilgan faoliyati jamiyatda bilim oliş imkoniyatlarini kengaytiriş zarurligini körsatadi. Biroq uning umumiy ma’rifiy faoliyati bilan ayollar ta’limiga bevosita oid tarixiy dalillarni farqlaş muhim.

Jadid matbuotida “yangi ayol” obrazi.

Jadid matbuoti ta’lim, oila, axloq va milliy taraqqiyotga oid masalalarni jamoatçilik muhokamasiga olib çiqdi. Unda şakllangan “yangi ayol” obrazi savodli, ma’rifatli, oilaviy va ijtimoiy hayotga befarq bölmagan şaxs tasavvuri bilan boğliq.

Ayollar savodxonligi va qizlarning ta’lim olişi haqidagi munozaralar ayol mavqeyini faqat oilaviy masala sifatida emas, balki jamiyat taraqqiyotiga daxldor muammo sifatida körişga yordam berdi. Şu bilan birga, jadidlar qaraşlarida

an’anaviy oilaviy vazifalar va ayollarning kengroq ijtimoiy iştiroki örtasida turli yondaşuvlar mavjud edi. Demak, jadidçilikni bir xil qaraşlar tizimi sifatida emas, balki öz davriga xos munozara va islohotlar harakati sifatida örganiş maqsadga muvofiq.

Ayol kamoloti va ijtimoiy taraqqiyotning özaro boğliqligi.

Tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar tahlili asosida ayol kamoloti hamda ijtimoiy taraqqiyot örtasidagi boğliqlikni quyidagi yönalişlarda umumlaştiriş mumkin:

Ta’lim va savodxonlik - bilim oliş, mustaqil fikrlaş va ongli qaror qabul qiliş imkoniyatlarini kengaytiradi.

Oilaviy tarbiya - ota-onalarning pedagogik savodxonligi va oiladagi tarbiyaviy muhit bilan boğliq.

Axloqiy-ma’naviy rivojlaniş - mas’uliyat, insonparvarlik va özaro hurmat tamoyillarini mustahkamlaydi.

Ijtimoiy va kasbiy faollik - ayollarning ilmiy, madaniy, kasbiy va jamoat hayotidagi iştirokini kengaytiradi.

Jamiyat taraqqiyoti - inson kapitali va madaniy salohiyatning rivojlanişi uçun imkoniyat yaratadi.

1-jadval.

Jadid ma’rifatparvarlarining ayol kamoloti va ijtimoiy taraqqiyotga aloqador qaraşlari:

Jadid namoyandasi	Asosiy yönaliş	Zamonaviy pedagogik ahamiyati
Mahmudxöja Behbudiy	Ma’rifat, maktab va ijtimoiy yangilaniş	Ta’lim imkoniyatlarini kengaytiriş
Abdurauf Fitrat	Oila, qizlar ta’limi va farzand tarbiyasi	Oilaviy pedagogik madaniyatni rivojlantiriş
Abdulla Avloniy	Axloqiy tarbiya va şaxs kamoloti	Ta’lim va tarbiya birligini ta’minlaş

Munavvarqori Abduraşidxonov	Yangi usuldagi maktablar va milliy ma’rifat	Ta’limning ijtimoiy vazifasini kuçaytiriş
Jadid matbuoti namoyandalari	Ma’rifiy tarğibot va ijtimoiy munozara	Ayollarning ta’limi va mavqeyini jamoatçilik muhokamasiga olib çiqiş

Jadvaldan körinadiki, jadidlarning umumiy maqsadi ma’rifat orqali şaxs va jamiyatni rivojlantiriş bölgan. Biroq ularning yondaşuvlari farqlanadi: Fitratda oila va tarbiya, Avloniyda axloqiy kamolot, Behbudiy hamda Munavvarqori faoliyatida ta’lim va ma’rifatni kengaytiriş masalalari alohida örin tutadi.

Tadqiqot natijalarining zamonaviy pedagogik ahamiyati.

Jadidlar merosini zamonaviy ta’limda qöllaş quyidagi yönalişlarda ahamiyatlidir: qizlarning mustaqil fikrlaşi va intellektual salohiyatini rivojlantiriş; ota-onalarning pedagogik savodxonligini oşiriş; tarixiy manbalarni tanqidiy örganiş; ayollarning kasbiy, ilmiy va ijtimoiy faolligini qöllab-quvvatlaş; milliy qadriyatlarni teng ta’lim imkoniyatlari va şaxs qadr-qimmatiga hurmat tamoyillari bilan uyğunlaştiriş.

Bunda tarbiyaviy mas’uliyatni faqat ayol zimmasiga yuklamasdan, ota-onaning teng iştiroki va oiladagi özaro hurmatni e’tiborga oliş zarur. Jadidlar merosiga bunday yondaşuv uning tarixiy ahamiyatini saqlagan holda, bugungi pedagogik ehtiyojlar bilan boğliq holda talqin qiliş imkonini beradi.

XULOSA. Tahlil natijalari jadidlar pedagogik merosida ayol kamoloti ma’rifat, axloqiy tarbiya, oilaviy munosabatlar va ijtimoiy taraqqiyot bilan uzviy boğliq ekanini körsatdi. Fitrat va Avloniy asarlarida oila tarbiyasi, ma’naviy kamolot va ota-onalik mas’uliyati, jadid matbuotida esa qizlar ta’limi va ayolning jamiyatdagi örni masalalari yoritilgan.

Jadidlar merosining zamonaviy ahamiyati qizlarning intellektual salohiyatini rivojlantiriş, oilaviy pedagogik madaniyatni oşiriş va xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini qöllab-quvvatlaşda namoyon böladi. Uşbu ğoyalarni zamonaviy ta’lim

bilan uyğunlaştiriş milliy pedagogik tafakkurni rivojlantiriş va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RÖYXATI:

1. Allworth E. The Preoccupations of Abdalrauf Fitrat, Bukharan Nonconformist: An Analysis and List of His Writings. — Berlin: Das Arabische Buch, 2000. — 72 p.

2. Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. — Toshkent: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019. — 144 b.

3. Hitchins K. Jadidism // Encyclopaedia Iranica. — 2008. — Vol. XIV, Fasc. 4. — P. 339–346.

4. Kamp M. The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism. — Seattle: University of Washington Press, 2006. — XIII, 332 p.

5. Kuzhabekova A., Durrani N., Kataeva Z. (eds.). Gender and Education in Central Asia. — Cham: Palgrave Macmillan, 2025. — XXII, 283 p.

6. Kurbanova S. A. The Influence of Jadids to the Issues Related to Family // European Journal of Humanities and Educational Advancements. — 2023. — Vol. 4, № 3. — P. 15–18.

7. Munavvarqori Abdurashidxonov. Xotiralarimdan (Jadidchilik tarixidan lavhalar) // Xotiralarimdan (jadidchilik tarixidan lavhalar). — Toshkent: Sharq, 2001. — B. 21–72.

8. Norimonova G., Muxtorov O‘. Sharq ma’rifatparvarlari va ularning gender tengligi haqidagi qarashlari // Maktabgacha va maktab ta’limi. — 2025. — T. 3, № 6. — B. 586–588.

9. Sharipov R. Turkiston jadidchilik harakati tarixidan. — Toshkent: O‘qituvchi, 2002. — 176 b.

10. Teshabayeva D. Jadid Press and the Making of the “New Woman” // The Lingua Spectrum. — 2025. — Vol. 11, № 1. — P. 426–430.